

Plaatsingsadvies Gemeentelijk Erfgoedregister

Monumentnummer: ----

Gegevens object

Naam: Bunker type 621 n.A.
Adres: Rijksstraatweg 119a
Postcode: 7231 AD (nabij)
Plaats: Warnsveld
Kadastrale aanduiding: Warnsveld, sectie I, nummer 3543
X-Y coördinaten: 212.852-462.207
Architect: General der Pioniere und Festungen
Bouwjaar: 1945
Aanpassingen: geen
Beschrijving: L. van Midden, J. Krijnen
Datum beschrijving: 01-2024
Datum besluit B&W: -- -- ----

Omschrijving van het monument

Situering en historie

Ten noorden van de Rijksstraatweg, aan de oostelijke rand van Warnsveld, ligt Huis Baank. In het bosperceel ten westen van het huis, op nog geen 100 meter van het huis, staat een Duitse bunker uit de Tweede Wereldoorlog. Het is een Gefechtsstand van het type 621 n.A. Een bunker van gewapend beton voor commandovoering. De bunker maakt deel uit van een groep verdedigingswerken van de IJssel-Stellung. Een verdedigingslinie die in de laatste fase van de oorlog opgeworpen werd voor het geval de geallieerden op de Nederlandse kust zouden landen en door de verdedigingslinie aan de kust, de Atlantikwall, zouden breken. De Duitse troepen zouden dan met de IJssel als natuurlijke barrière de geallieerden tegen moeten houden. De verdedigingswerken concentreerden zich rond de rivierovergangen waardoor Zutphen met zijn belangrijke oost-west verbindingen onderdeel werd van de IJssel-Stellung.¹

De Nederlandse bevolking werd eind 1944 door de bezetter gedwongen om deze verdedigingslinie aan te leggen. In de herfst van dat jaar arriveerde een NSDAP Einsatzstab in Warnsveld voor de aanleg van verdedigingswerken in Warnsveld en directe omgeving. Deze lokale NSDAP-staf was verantwoordelijk voor het verkrijgen van (dwang)arbeidskrachten,

---

¹ Eckstein 1946

middelen en logistieke zaken. De bouw was in handen van het bouwbedrijf van het Derde Rijk, de Organisation Todt (OT). De OT contracteerde het gespecialiseerde bedrijf Ways&Freitag voor de bouw van bunkers in Warnsveld. Specialisten van het leger, de Festungs Pioniere, bepaalden wat er waar gebouwd moest worden door de OT op basis van voorgeschreven typen bouwwerken en toegewezen bouwmaterialen.²

Begin 1945 liet de Organisation Todt in Warnsveld vier verdedigingswerken van gewapend beton aanleggen voor de IJssel-Stellung. Bij Huize Baank en in het Kapperbos en werden bunkers van het type 621 n.A. Gefechtsstand gebouwd voor commandovoering en bij Huize Baank en Rhienderinklaan 1 werden gevechtsschuilplaatsen gebouwd.

Voor de bouw van gewapend betonnen versterkingen in de IJssel-Stellung was een beperkte hoeveelheid grondstoffen beschikbaar omdat Duitsland de beschikbare hoeveelheid moest verdelen over alle bedreigde gebieden van het Derde Rijk. Met de toegewezen hoeveelheid kon een kleine hoeveelheid bouwwerken gemaakt worden waarbij aangegeven werd welke type bouwwerken toegestaan waren. Voor de IJssel-Stellung waren slechts twee typen bouwwerken toegestaan: een bunker voor een antitankkanon en een bunker voor commandovoering. Het resterende beton werd gebruikt voor versperringen, Kochbunkers en kleine bouwwerken zoals de schuilplaatsen aan de Rhienderinklaan en bij Huize Baank.³

Warnsveld en Zutphen waren belangrijk voor de Duitse strijdkrachten. De strategische ligging achter de veilige IJssel-Stellung met uitstekende verbindingen naar oost en west hebben ongetwijfeld een rol gespeeld voor de keuze van Warnsveld als hoofdkwartier voor de Heeresgruppe H die zich op 9 januari 1945 in Warnsveld vestigde. De leiding over deze legergroep was tot 28 januari 1945 in handen van Generaloberst Kurt Student en werd toen overgedragen aan Generaloberst Johannes Blaskowitz. Het hoofdkwartier bleef tot eind maart 1945 in Warnsveld.⁴

Gebrek aan bouw materiaal, tijd, capaciteit, logistieke uitdagingen en de Rijnoversteek van de geallieerden op 24 maart 1945 zorgden ervoor dat de bouwplannen voor de IJssel-Stellung nooit voltooid zijn en dat de linie haar waarde verloor voor de verdediging van het Derde Rijk. Van de twaalf geplande Gefechtsstände van het type 621 n.A. voor de hele IJssel-Stellung zijn slechts twee exemplaren gebouwd en opgeleverd. Het exemplaar achter Huize Baank en de bunker in het Kapperbos.⁵

Na de Rijnoversteek werden geen grote betonnen bunkers meer gebouwd langs de IJssel. Omdat de IJssel-Stellung haar rol had verloren moesten nieuwe linies aangelegd worden om de geallieerden, die nu uit het oosten kwamen, het hoofd te kunnen bieden.⁶ De bunkers in Warnsveld hebben misschien nog een rol gespeeld als veilig onderkomen tijdens de strijd om Zutphen maar niet de rol die hen eigenlijk was toebedacht in het kader van de IJssel-Stellung.⁷

In maart 1946 is de bunker opgenomen door het Bureau Registratie Verdedigingswerken van het Ministerie van Oorlog als 'Z2' na aanmelding door de gemeente van de verdedigingswerken op haar grondgebied.⁸ Beide bunkers achter Huize Baank zijn omstreeks 1980 aangekocht door de toenmalige eigenaar van Huize Baank, mr J.C. van Munster van Heuven. Mr van Heuven heeft de Gefechtsstand vervolgens dicht laten metselen tegen vandalisme.

---

² Erfgoedcentrum Zutphen, archiefnr. 0003, inv.nr. 1445; Van Midden 2024

³ Van Midden 2024

⁴ Lexikon der Wehrmacht - Heeresgruppe H, z.d.; Timmerman 2011

⁵ Van Midden 2024

⁶ Atlas van historische vestingwerken in Nederland 2019

⁷ Zie ook Agema; Kuiper 1987

⁸ Nationaal Archief, 2.13.167-836; Archief stichting Menno van Coehoorn

Op 5 september 1985 benadert een padvinderstam de gemeente omdat zij hun oog hebben laten vallen op de bunker en zien daar een nieuw onderkomen in. De gemeente laat weten dat de bunker al enkele jaren in particulier bezit is en dat de huidige eigenaar vanuit natuurbehoud de bunker niet beschikbaar stelt.⁹

Eind jaren '80 van de vorige eeuw waren er initiatieven om het verhaal van de bunkers meer bekendheid te geven met de vergeefse oproep om een beschermde status te verlenen aan de bouwwerken.¹⁰

Beschrijving

De bunker achter Huize Baank is door het Bureau Registratie Verdedigingswerken van het Ministerie van Oorlog in maart 1946 vastgelegd als een 'Gevechtsschuilplaats met Tobroek'. Inmiddels weten we dat de correcte Duitse typering Gefechtsstand 621 n.A. is. De 'n.A.' is een afkorting voor 'neuer Art' wat een vereenvoudigde bouwwijze en uitvoering betrof die 1 november 1944 bekend werd gemaakt. Om de bunker sneller te kunnen bouwen besloot men de lengte van de draagbalken aan te passen en de uitvoering van nissen te wijzigen. Deze uitvoeringen kregen de toevoeging 'n.A.'¹¹ De 621 was eind 1942 als standaard bouwwerk toegevoegd aan de serie Regelbauten en had een betonvolume van 410 kuub. Van dit type zijn 1510 exemplaren gebouwd in Europa. Van de variant 621 n.A. zijn tot dusver slechts vier exemplaren bekend in West-Europa, twee in Denemarken bij Grearup en twee in Warnsveld.¹² Deze 621 n.A. versie heeft een betonvolume van 485 kuub.¹³

De Gefechtsstand was bedoeld om een staf te huisvesten die het gevecht vanuit de bunker kon leiden. Dit type werd daarom voorzien van een of meerdere periscopen en evt. een Ringstand, een open observatie mogelijkheid aan de buitenzijde. Dit type Gefechtsstand is in het kader van de IJssel-Stellung in Warnsveld gebouwd .

De Gefechtsstand 621 n.A. kent als Regelbau object een vaste maatvoering. Op basis van die gegevens werd gepland en werden grondstoffen en vestings eigen middelen verstrekt. Door lokale omstandigheden kon afgeweken worden van de richtlijn maar dat had wel logistieke consequenties waar rekening mee gehouden moest worden. Dit zien we terug in de Warnsvelder 621 n.A. bunkers. Er is afgeweken van de vaste maatvoering door de bunkers een meter langer te maken dan voorgeschreven. Volgens de registratietekening van augustus 1951 is de werkruimte een meter dieper is dan het voorschrift aangeeft waardoor de bunker uniek te noemen is.¹⁴

De bunker heeft een rechthoekige vorm van 10,80 meter bij 9,80 meter. Door de aanwezigheid van de Ringstand, die vast zit aan de keelzijde is de bunker daar 13,10 meter breed. De bunker is 4,30 meter hoog.¹⁵ Het dak, keelzijde en zijwanden hebben conform de registratie in 1951 en uitvoering van bouwwerktypen in deze categorie Ständige bouwwerktypen, een dikte van 2 meter gewapend beton.¹⁶

De oostelijk gerichte keelzijde van de bunker heeft drie dichtgemetselde ingangen. De twee zuidelijke voor toegang tot de bunker en de noordelijke, die bijna 2 meter boven maaiveld ligt en via klimijzers betreden kon worden, voor toegang tot de Ringstand. Tussen beide

---

⁹ Erfgoedcentrum Zutphen, archiefnr. 0003, inv.nr. 1445

¹⁰ Agema; Kuiper 1987

¹¹ Bundes Archiv, RH 11-III/128

¹² Rolf 2006

¹³ Groß 1982

¹⁴ Enig voorbehoud is hier op zijn plaats omdat de meting in 1946 is uitgevoerd, waarvan duidelijk is geworden dat die niet betrouwbaar is zoals is aangetoond in de tekening van de bunker in het Kappersbos. Helaas kan dit niet gecontroleerd worden doordat het object is dichtgemetseld.

¹⁵ Nationaal Archief, 2.13.167-836

¹⁶ Ook hier geldt dat de maatvoering op basis van de registratie in 1946 kan afwijken van de werkelijkheid.

dichtgemetselde ingangen zijn twee ventilatieopeningen zichtbaar die met een meter afstand boven elkaar liggen. De buizen zijn met elkaar verbonden om te voorkomen dat vijandelijke gassen en vloeistoffen via de buis de bunker binnen kunnen komen. De instroomopeningen zijn beschermd door een gemetselde halve koker.¹⁷ De noordelijke flank van de bunker heeft een identieke voorziening rond de toevoer leiding voor de kachel. De bovenzijde is helaas niet onderzocht waardoor niet vastgesteld kon worden of en hoeveel periscopen aanwezig waren en wat daar nog van rest. De bouwtijd voor dit type bunker is gemiddeld twee tot drie maanden. Begin 1945 is de bouw gestart met het uitgraven van het fundament om ergens eind maart, begin april, opgeleverd te worden aan de Festungspioniere van het leger.

Interieur bunker en indeling

De bunker beschikt aan de oostzijde over twee ingangen, die beide zijn dichtgemetseld. De bunker is dus niet toegankelijk, waardoor er geen beeld is van het interieur. Voor de beschrijving wordt de registratietekening uit 1951 gebruikt waarbij een voorbehoud qua betrouwbaarheid op zijn plaats is.

De beide ingangen worden beveiligd door een getrappt schietgat waarmee vanuit de centrale werkruimte, vuur uitgebracht kan worden op de ingang. De ingangen komen uit op een centrale gang die beide ingangen verbinden. In het midden van de gang is een ruimte aanwezig die aan beide zijden van de gang afgesloten kon worden met stalen deuren, dit was de gasluis (gasluis, ruimte die hermetisch afgesloten kan worden om rook en evt strijdgassen buiten te houden).¹⁸ Vanuit de gasluis kan de werkruimte van de Gefechtsstand betreden worden. De centrale ruimte van de bunker is volgens de registratie in 1951: 4,6 meter lang en 5,8 meter breed. Verdere informatie is niet beschikbaar.

Gaafheid

De opzet van de bunker en de plattegrond zijn nog in de oorspronkelijke toestand bewaard gebleven. Dat geldt ook voor de afwerking aan de buitenzijde, de betonnen constructie en toegangen en ventilatieopeningen van het gebouw.

De voornaamste uitwendige wijzigingen sinds de bouw betreffen het dichtmetselen van de beide toegangen. De situatie binnen kon niet worden beoordeeld. Volgend uit het robuuste karakter van het bouwwerk is de technische staat redelijk tot goed. De bunker heeft al met al zijn oorspronkelijke verschijningsvorm behouden, maar sinds het einde van WOII op enkele details wijzigingen ondergaan.

Regionale context

Langs de IJssel moesten tientallen zware gevechtsbunkers van het type 703 en twaalf bunkers voor commandovoering van het type 621 n.A. de ruggengraat vormen van de Duitse stoplijn aan de IJssel, de IJssel-Stellung. De gemeente Zutphen had een belangrijke positie in de Duitse IJssel-Stellung waarmee het weer een vertrouwde functie als vestingstad verwierf. Toen de IJssel-Stellung haar waarde had verloren en de Canadese strijdkrachten uit het oosten oprukten werden nieuwe stellingen gegraven en groeven de Duitse verdedigers zich in. Rond de IJsselsteden Doesburg, Deventer en Zwolle waren ook verdedigingswerken aangelegd, maar die bestonden alleen uit loopgraven en versperringen. Door de verdedigingswerken is er stevig strijd geleverd om de IJsselsteden en hebben met name Doesburg en Zutphen veel geleden.

Zutphen is de enige gemeente in de IJssel-Stellung met uiterst zeldzame en uniek bewaard gebleven restanten van de verdedigingslinie uit 1945, die met Nederlandse dwangarbeid is gebouwd.

---

¹⁷ De instroomopeningen moesten afgeschermd worden door een gemetselde koker of ander voorhanden materiaal en beveiligd kunnen worden vanuit de Ringstand of naastgelegen opstelling.

¹⁸ Het is niet bekend of de stalen deuren nog in de bunker aanwezig zijn.

Waardering

De bunker in het bosperceel ten westen van Huis Baank van het type Gruppenunterstand 621 n.A. uit 1945 is van algemeen belang vanwege de volgende waarden:

Architectuurhistorische waarden

- De bunker is van belang vanwege de karakteristieke vorm en uitvoering.
- De bunker is een goed en kenmerkend voorbeeld van een Duitse bunker uit de Tweede Wereldoorlog.
- Typologisch is de bunker van belang als goed voorbeeld van een aan de omstandigheden aangepast standaardtype schuilplaats voor groepen soldaten (Gruppenunterstand).

Stedenbouwkundige waarden

- De bunker is ruimtelijk/stedenbouwkundig van belang is onderdeel van een ensemble van vijf Duitse bunkers aangelegd ten oosten van Warnsveld.

Cultuurhistorische waarden

- De bunker is van belang als tastbare getuige van de oorlogshandelingen rondom Zutphen en Warnsveld tijdens de bevrijding in de laatste maanden van de Tweede Wereldoorlog.
- De bunker is krijgskundig van belang als voorbeeld van een groepsschuilplaats binnen een ensemble bunkers als onderdeel van de Duitse verdediging van de Festung Zutphen en als tastbaar relict van de krijgskundige ontwikkeling in de eerste helft van de twintigste eeuw.

Gaafheid/herkenbaarheid

- De bunker is van belang vanwege de gaaf bewaard gebleven hoofdvorm en algemene opzet.
- De bunker is van belang vanwege het grotendeels gave exterieur, omvattende de plattegrond, toegangen en ventilatiegaten.
- De bunker is van belang als onderdeel van een nog compleet bewaard gebleven en intact ensemble bunkers.

Zeldzaamheid

- De bunker is voor Zutphen van belang vanwege de zeldzaamheid. Vergelijkbare bunkers komen in dit deel van Nederland niet of nauwelijks voor, het ensemble bunkers rondom Huis Baank is het meest noordelijk gelegen complex Duitse bunkers in Nederland.

Advies

De Gefechtsstand 621 n.A. in het Kapperbos te Warnsveld is voor de gemeente Zutphen van architectuurhistorische en cultuurhistorische betekenis. De bunker was onderdeel van de IJssel-Stellung en vormde met de andere bunkers rondom huis 't Velde, Rhienderinklaan en Huize Baank een cluster voor de commandocentra die zich in Warnsveld bevonden. De bunker is bovendien zeldzaam en heeft daardoor een hoge informatieve waarde. Daarbij is de bunker samen met het exemplaar achter Huize Baank uniek door de afwijkende dikte van de betonnen frontzijde. Van deze variatie zijn geen andere exemplaren bekend. De bunker vormt met de vier andere bunkers in de omgeving het laatste overblijfsel binnen de gemeente Zutphen dat getuigt van de IJssel-Stellung, de bouwprojecten van de Organisation Todt en de Nederlandse dwangarbeid voor de NSDAP. Hiermee geven de bunkers ten oosten van Warnsveld een uniek inzicht in de situatie van de gemeente Zutphen en zijn inwoners tijdens de laatste maanden van de Tweede Wereldoorlog.

De periode van wederopbouw en nieuwe spanning tijdens de Koude Oorlog zijn ook zichtbaar in het object waardoor het verhaal van de bunker zich niet tot de Tweede Wereldoorlog beperkt maar tot ver daarna.

Plaatsen op de gemeentelijke monumentenlijst.

Bronnen

Archief Stichting Menno van Coehoorn

Bundes Archiv, RH 11-III/128. (z.d.)

Bureau Inlichtingen/ Duitse verdedigingswerken (575-serie). (z.d.)

Erfgoedcentrum Zutphen, (z.d.). Archief van Organisation Todt te Warnsveld (1944-1945).

Erfgoedcentrum Zutphen, Inventaris van het archief van de gemeente Zutphen (1920-1980), nummer toegang 0003, inventarisnummer 1445. (z.d.).

Erfgoedcentrum Zutphen, Huize (Groot) Baank). (z.d.), geraadpleegd 4 januari 2024, van <https://erfgoedcentrumzutphen.nl/onderzoeken/beeldbank/detail/9772c9bc-d2d9-11df-acc9-330146576265>

Nationaal Archief, Inventaris van het archief van het 2e Geniecommandement, 2.13.167, Bureau Registratie Verdedigingswerken van het Ministerie van Defensie (zgn. 'Bunkerarchief'), (1923) 1946-1987 (1992), geraadpleegd 5 januari 2024, van <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/2.13.167>

National Archives, RG242

Literatuur

Agema, ing. J., *De bunker van Warnsveld.*, Stichting Menno van Coehoorn. (z.j.)

Eckstein, W., *Bericht über meine Tätigkeit als Kommandant der Befestigungen Niederrhein.* NIMH. Allendorf: Headquarters United States Army, 1946

Fleischer, W., *Feldbefestigungen des deutschen Heeres.*, Nebel Verlag GmbH 2004

Groß, Manfred, *Der Westwall zwischen Niederrhein und Schnee-Eifel*, Köln 1982

Harmelink, W., *Vestingstad Zutphen 1944-1945. Onderzoek naar Duitse bunkers in de gemeente Zutphen.*, afstudeerscriptie Saxion Hogeschool Deventer 2019

Kruijf, Teun de e.a. (red.), *Atlas van historische vestingwerken in Nederland*, Utrecht 2019

Kuiper, J. M., *De bunkers van Warnsveld*, 1987.

Lexikon der Wehrmacht—Heeresgruppe H. (z.d.). Geraadpleegd 5 januari 2024, van <https://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/Heeresgruppen/HeeresgruppeH.htm>

Midden, L. van, 'Bunkers in Warnsveld: unieke sporen van gat in Duitse verdediging', *Zutphense Pracht* 17, 2020, 48-51

Midden, L. van. (2020b), *Verslag Warnsveld 621nA GLK.*

Midden, L. van. (2023), Bescherming voor de IJssel-Stellung. *Saillant*, 4(2023), 4-8.

Midden, L. van, (2024), *Panther-Stellung, Een Duitse verdedigingslinie gebouwd door Nederlandse dwangarbeiders tussen IJsselmeer en Westwall (1944-1945)* [2024,manuscript].

Neijsingh, C. N. J., *Het Bunkerarchief, Overzicht van Duitse bunkers in Nederland (1940-1945)*. 2023

Rolf, R. en H. Sakkers, *Duitse bunkers in Nederland*, Amsterdam 1979.

Rolf, R., *Atlantikwall, batteries and bunkers*. PRAK Publishing, 2014

Rolf, R., *Regelbauten: Atlantic wall typology = Typologie du mur de l'Atlantique = Atlantikwall-Typenheft*, Prak publishing, 2019

Scholten, F.W.J., 'De ontmanteling van de Vesting Zutphen', *Zutphen* 1982.

Timmerman, H., 'Het bombardement op Gorssel 18 maart 1945', In: *Ons Markenboek*, 2011

Bijlage: afbeeldingen bunker Huis Baank

▲ De bunker in het bosperceel naast Huis Baank vanuit het noordwesten met zicht op de uitgebouwde Ringstand en de halfrond gemetselde muur ter bescherming van de luchtafvoer van de kachel. Foto gemeente Zutphen 2006

▲ De bunker in het bosperceel naast Huis Baank vanuit het noorden. Foto Leo van Midden 2013

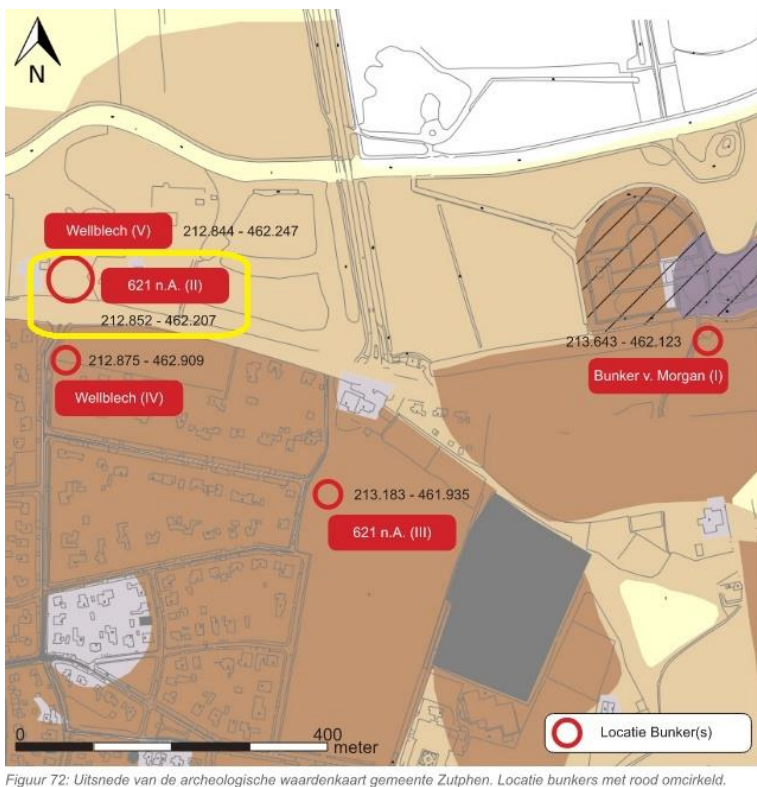

▲ De oostzijde (keelzijde) van de bunker met rechts een van de twee dichtgemetselde toegangen. Links, boven elkaar twee ronde ventilatieopeningen en eronder een hoefijzervormig muurtje ter bescherming van een andere ventilatieopening. Foto gemeente Zutphen 2006

► Bunker vanuit het westen. Rechts op de achtergrond Huis Baank. Foto gemeente Zutphen 2006

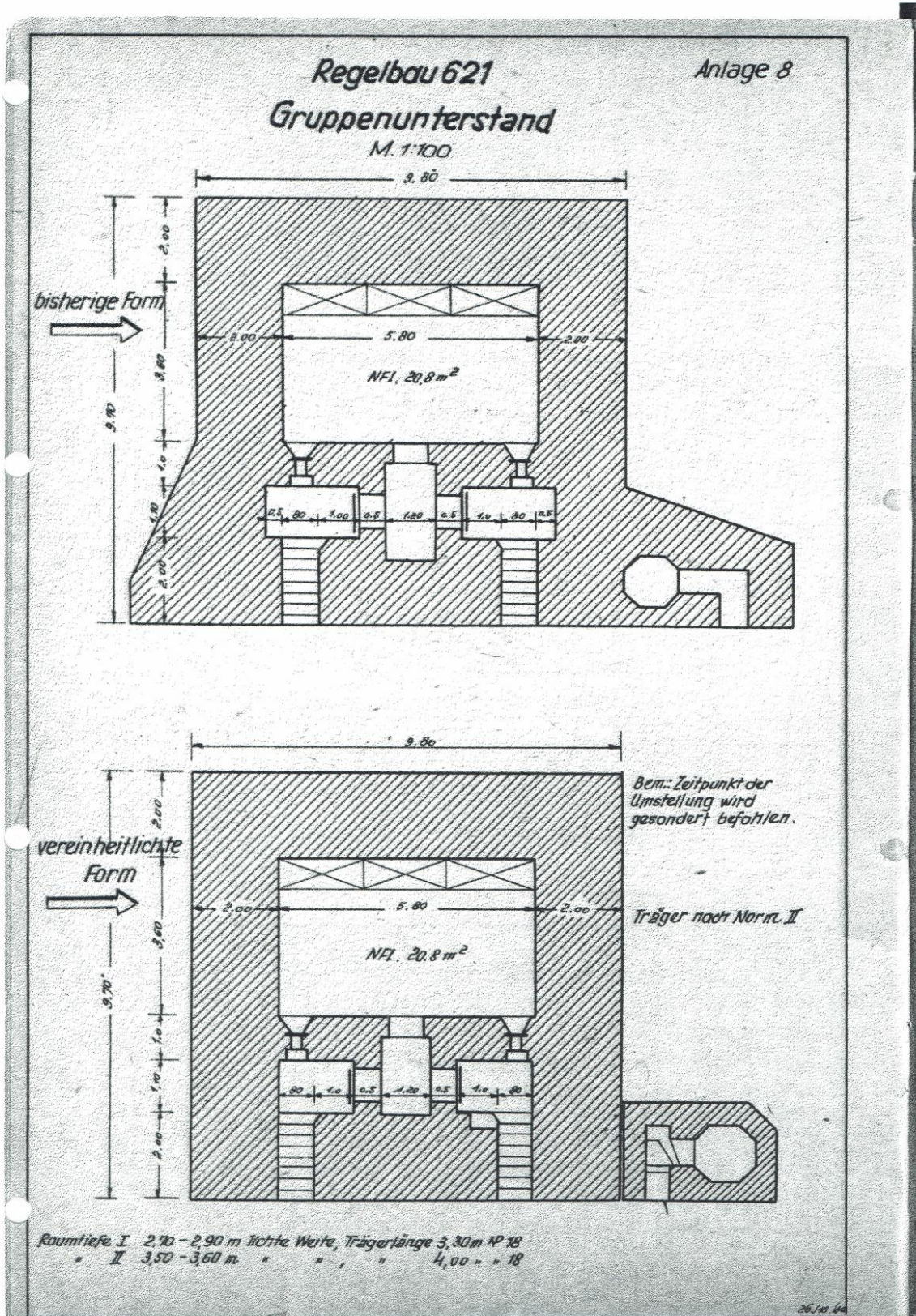

► De luchtafvoer van de kachel aan de noordzijde van de bunker wordt beschermd door een gemetselde halfronde muur. Foto Leo van Midden 2020

Figuur 72: Uitsnede van de archeologische waardenkaart gemeente Zutphen. Locatie bunkers met rood omcirkeld.

◀ Uitsnede van de archeologische waardenkaart gemeente Zutphen met in rood omcirkeld het ensemble bunkers ten oosten van Warnsveld. Geel gemarkeerd de Gruppenunderstand 621 n.A. bij Huis Baank. Bewerking Harmelink 2019

Kopie aus dem Bundesarchiv

▲ De aanpassing (onder) op het standaard Regelbau type 621 (boven) waardoor de toevoeging 'neuer Art' werd gebruikt en is doorgevoerd bij de bouw van de bunker bij Huis Baank. Bron Bundes Archiv, RH 11-III/128

Beispiel für die Be- u. Entlüftung eines Regelbaues.

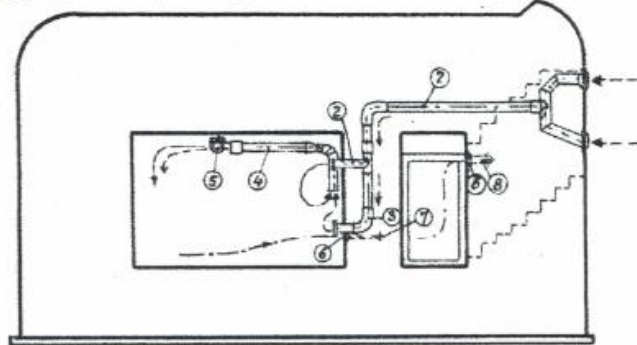
Lüftungsplan für Gruppenunterstand.

237

(Regelbau 621 n. A)

M. 1:100

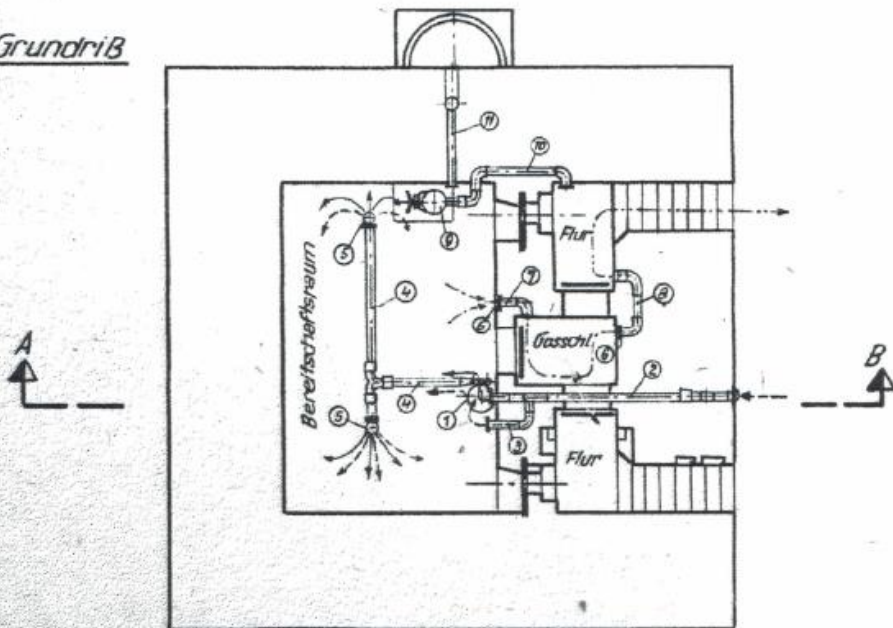
Schnitt A-B (Schutzlüfter u. Ofen mit Rauchrohrleitung nicht eingezeichnet)

Türen und Scharfen sind geschlossen
„Der Lüftungsbereich ist gesichert.“

Bemerkung:
- - - nicht gereinigte Frischluft
— Frischluft
- - - verbrauchte Frischluft
- - - Abluft.

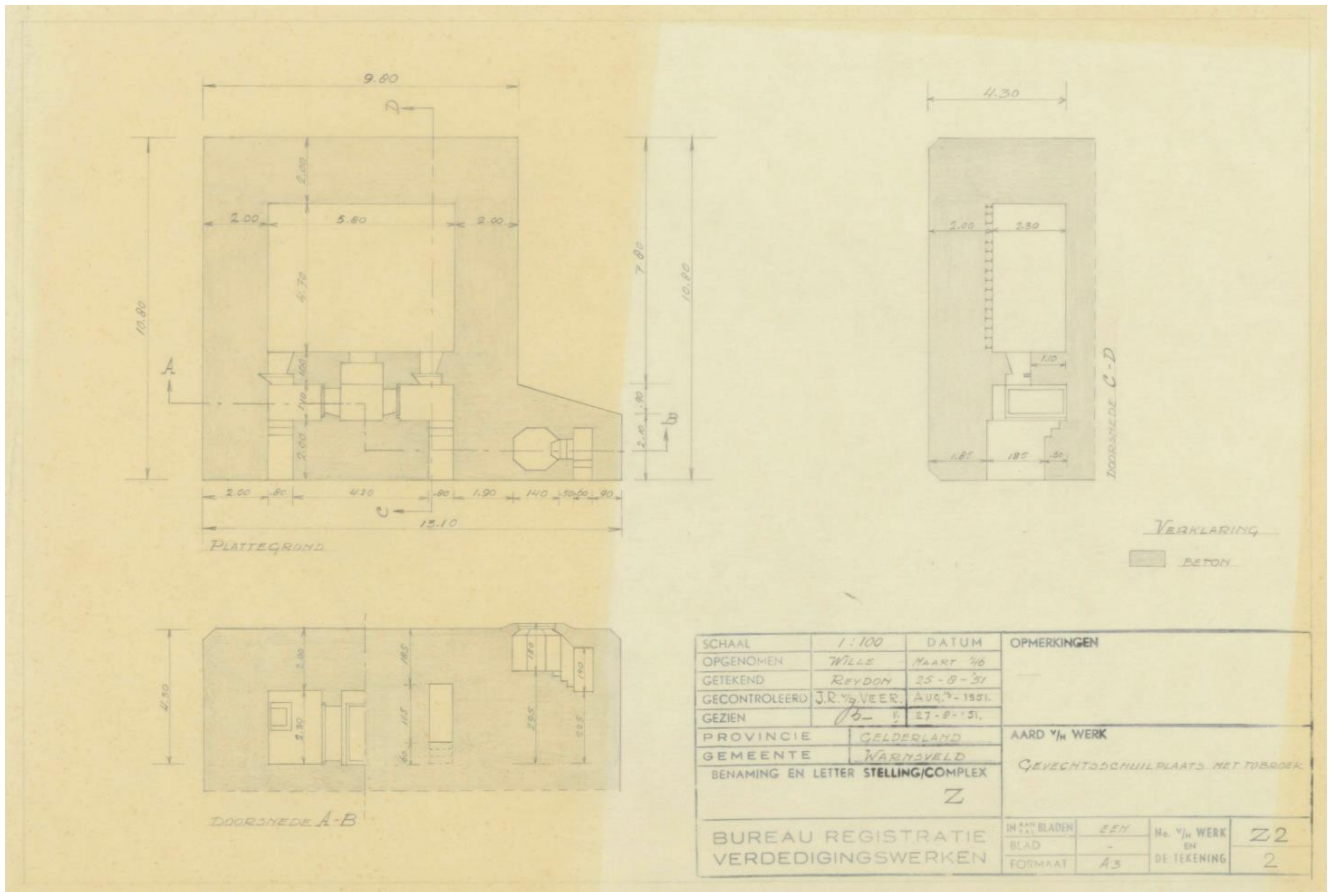
Grundriß

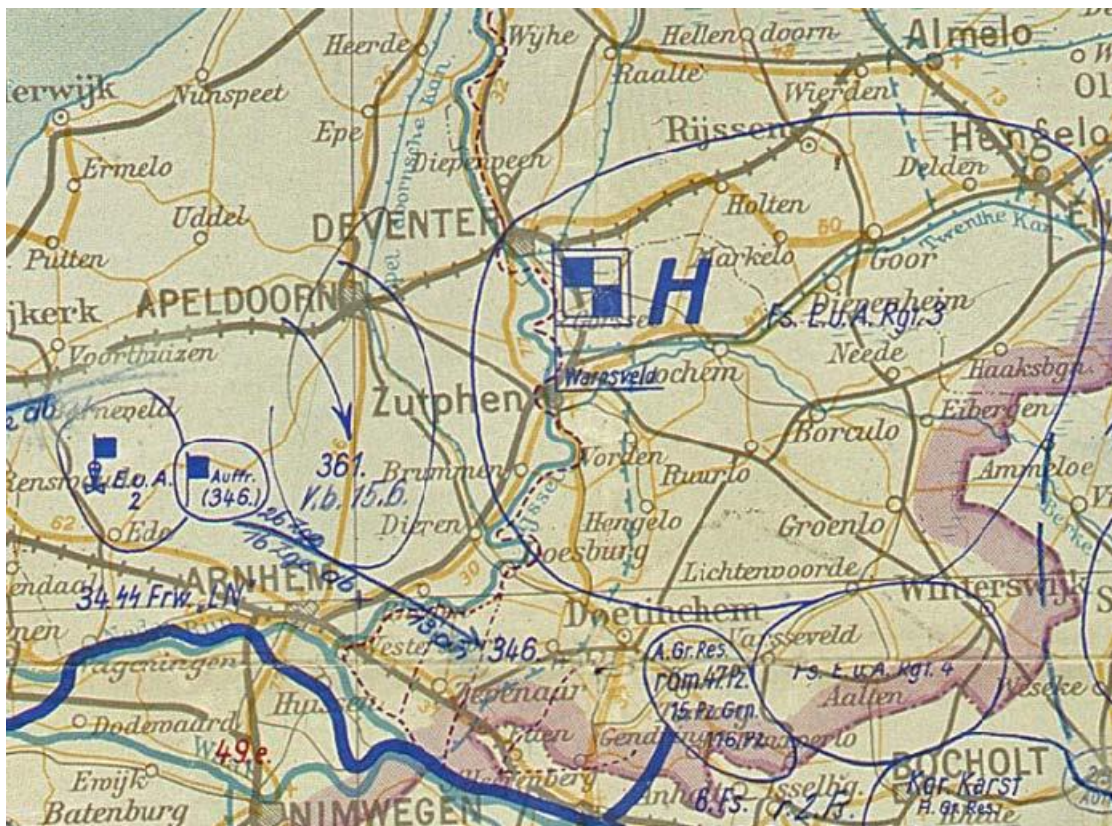
Erläuterung:

① Schutzlüfter NES 1,2 oder SL 1,2-1	⑦ } Abluftleitung
② Luftansaugleitung	⑧ } Abluftleitung
③ Umgehungsleitung f. nicht gasversauerte Frischluft. Luft wird nicht durch Filter geleitet.	⑨ Ofen W.T. 120
④ Verteilerleitung	⑩ Verbrennungsableitung
⑤ Zuluftventil	⑪ Rauchrohrleitung
⑥ Überdruckventil	

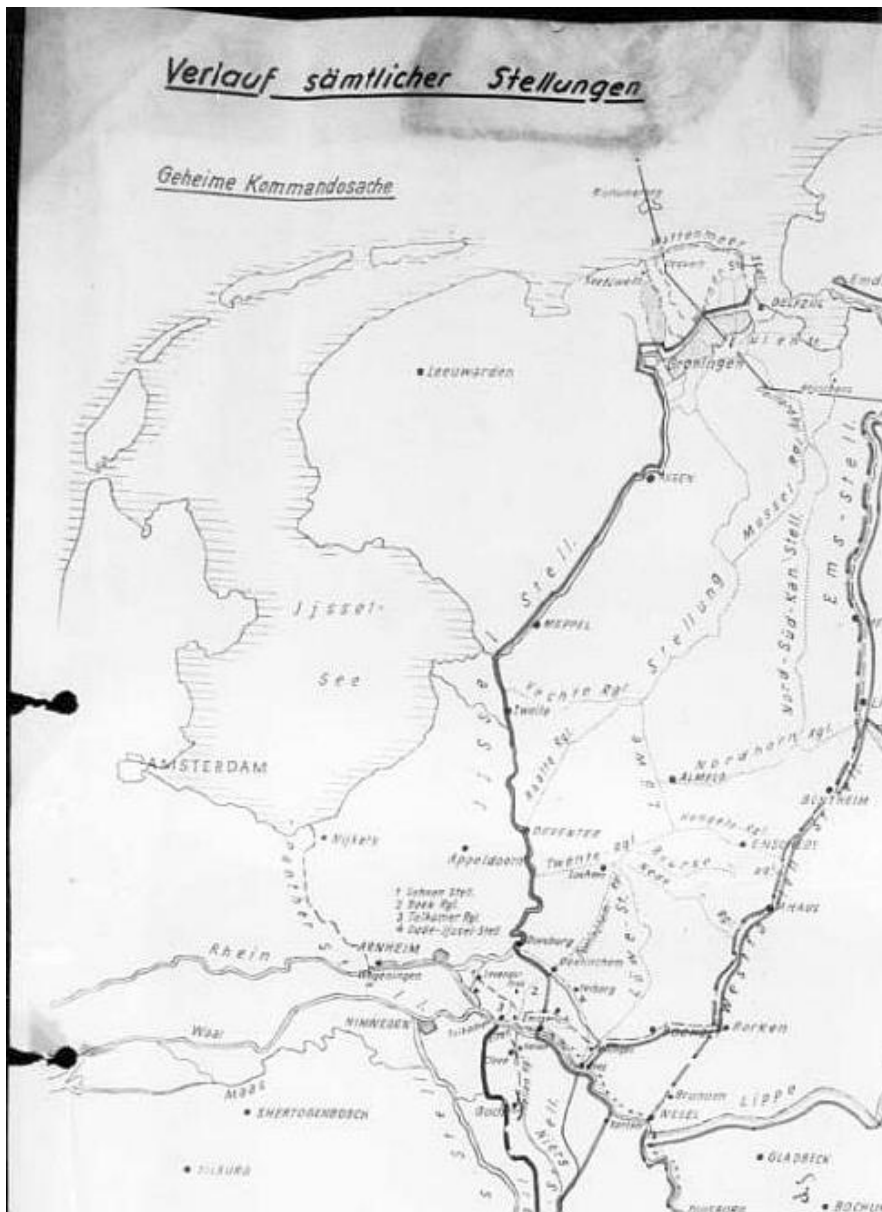
Kopie aus dem Bundesarchiv

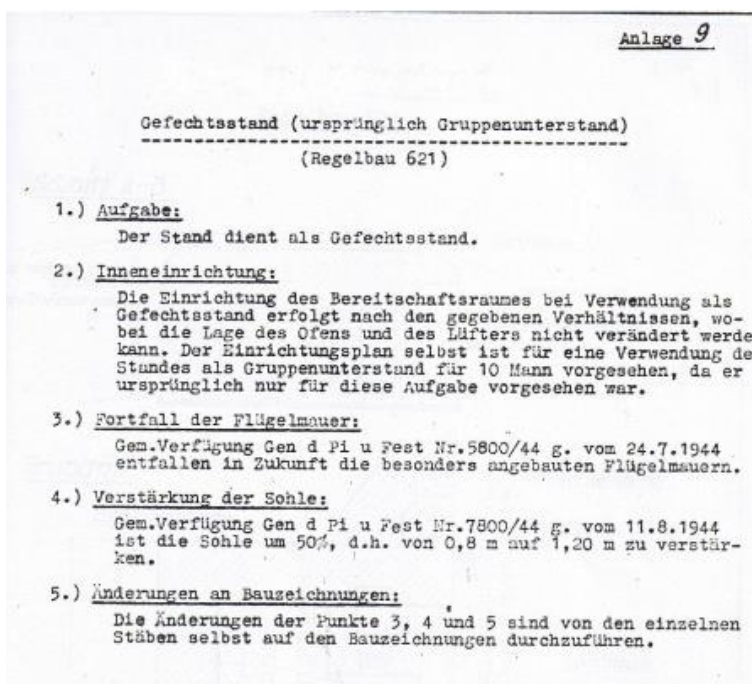
▲ De registratietekening uit 1951 door Bureau Registratie Verdedigingswerken levert de meest betrouwbare informatie over het interieur van de bunker bij Huis Baank. Bron Nationaal Archief, 2.13.167-836

▲ Uitsnede van Duitse stafkaart met de situatie op 15 februari 1945. In Warnsveld is het hoofdkwartier van Heeresgruppe H gevestigd. Bron National Archives, German Situation Map

◀ Detail van een kaart met Duitse verdedigingswerken op 18 januari 1945. Let op de vermelding en omvang van de IJssel-Stellung. Bron National Archives, RG242

◀ De verandering van de functie Gruppenunterstand naar Gefechtsstand. Bron: www.fortificatieforum.nl, via dhr C. Neijnsingh.

Bevrijding Oost- en Noord-Nederland 1945

▲ De bevrijding van Oost- en Noord-Nederland. Door de operaties Varsity en Plunder lukte het de geallieerden om de Rijn over te steken waarmee de IJssel en de opgeworpen IJssel-Stelling met inbegrip van de bunkers ten oosten van Warnsveld haar verdedigende rol verloren. Bron: Vrij! 75 jaar bevrijding van Nederland, NIMH